

ISSN 0134 — 6393

**ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ
УМАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
САДІВНИЦТВА**

засновано в 1926 р.

**Частина 2
Економіка**

**ВИПУСК
77**

Умань — 2012

УДК 63(06)

Включено до переліків №1 і №6 фахових видань ВАК України з сільськогосподарських та економічних наук (Бюлетень ВАК України №8 і №11, 2009 рік).

У збірнику висвітлено результати наукових досліджень, проведених працівниками Уманського національного університету садівництва та інших навчальних закладів Міністерства аграрної політики України та науково-дослідних установ УААН.

Редакційна колегія:

А.Ф. Головчук — доктор техн. наук (відповідальний редактор),
В.В. Манзій — кандидат с.-г. наук (заступник відповідального редактора),
О.І. Здоровцов — доктор економ. наук, Л.В. Молдаван — доктор економ. наук,
А.С. Музиченко — доктор економ. наук, О.О. Непочатенко — доктор економ. наук,
Ю.О. Нестерчук — доктор економ. наук, О.М. Шестопись — доктор економ. наук,
О.О. Школьнік — доктор економ. наук,
В.С. Уланчук — доктор економ. наук, С.П. Полторецький — кандидат с.-г. наук (відповідальний секретар).

Рекомендовано до друку вченою радою УНУС, протокол № 4 від 23 грудня 2011 року.

Адреса редакції:

м. Умань, Черкаська обл., вул. Інститутська, 1.
Уманський національний університет садівництва, тел.: 3–22–35

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 17791-6641ПР від 17.03.11 р.

© Уманський національний університет садівництва, 2012

3. Демчук Л.А. Нормування оборотних засобів сільськогосподарських підприємств / Л.А. Демчук // Економіка АПК. — 2004. — № 2. — С. 56–61.
4. Литвин М.И. Как определять плановую потребность в оборотных средствах / М.И. Литвин // Финансы. — 1996. — № 10. — С. 10–13.
5. Фінанси підприємств: Підручник / А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.; Кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. — 5-те вид., перероб. та допов. — К.: КНЕУ, 2005. — 546 с.
6. Финансы организаций (предприятий) / Н.В. Колчина. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 383 с.
7. Лайко П.А., Мних М.В. Фінанси підприємств. — К., 2004. — 428 с.
8. Методичні рекомендації по нормуванню оборотних засобів підприємствами аграрного сектора АПК, розроблені у відповідності з Типовим порядком визначення норм запасів товарно-матеріальних цінностей, затверджених Міністерством економіки України. — К.: ІАЕ УААН, 1998. — С. 39.

Одержано 15.09.11

Рассмотрена необходимость нормирования оборотных средств предприятий как важного условия их эффективного использования. Исследованы особенности методов нормирования, предложены пути совершенствования методики нормирования оборотных средств предприятий спиртовой области.

Ключевые слова: оборотные средства, норматив, объект нормирования, производственные запасы, метод нормирования.

The necessity of standardization of enterprise circulating assets as an important condition of their effective use is considered. The peculiarities of standardization methods are researched; the ways of improving the methods of regulation of current assets of distilleries are suggested.

Key words: current assets, standard, object of standardization, production reserves, method of standardization.

УДК 631.16.336.22

ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ РОЗРАХУНКУ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОБОРОТНИХ ЗАСОБІВ

В.П. БЕЧКО, кандидат економічних наук

В статті розглянуто різні точки зору щодо питання обчислення показників ефективності використання оборотних засобів в сільськогосподарських підприємствах. Особливу увагу звернено на

методологічний підхід щодо обчислення вихідних величин: річного обороту та середньорічного залишку оборотних засобів, удосконалено методологію розрахунку середньорічного залишку оборотних засобів.

Рациональне використання оборотних засобів займає важливе місце в системі заходів, спрямованих на покращення фінансового стану підприємств аграрного сектору економіки. Інтереси сільськогосподарських підприємств в нових умовах господарювання вимагають відповідальності за результати їх виробничої та фінансової діяльності. Фінансовий стан підприємств в значній мірі залежить від ефективності використання оборотних засобів. Тому підприємства зацікавлені в раціональній їх організації, оскільки за оптимальних їх розмірів, здійснюється безперервний процес виробництва [3].

Прискорення кругообігу оборотних засобів, зменшує їх обсяг необхідний для забезпечення потреб виробництва. Вивільнена з обороту за рахунок такого прискорення частина оборотних засобів використовується для подальшого авансування їх у виробництво. Підвищення ефективності використання оборотних засобів набуває особливої актуальності для підприємств із сезонним характером виробництва, зокрема сільськогосподарських, які авансують їх на досить тривалий період часу [6].

В процесі господарської діяльності сільськогосподарські підприємства спрямовують дії на підвищення ефективності використання оборотних засобів. Проте, як свідчить досвід роботи, спрямовані в сільське господарство ресурси через неефективне їх використання не дають належної віддачі.

Все це і обумовило мету дослідження, яка полягає в удосконаленні методології розрахунку показників ефективності використання оборотних засобів.

Питання ефективного використання оборотних засобів сільськогосподарських підприємств досліджували провідні вітчизняні та зарубіжні економісти: В.Г. Андрійчук [1], І.Ю. Гришова [2], М.Я. Дем'яненко [3], Л.М. Драгун [4], І. П. Зайцева [5], А. Золтарев [6], М.Р. Ковбасюк [7], О.С. Філімонов [8], та інші вчені.

Методика дослідження. В статті використано економіко-статистичні методи дослідження, зокрема *монографічний* — для аналізу фінансового стану окремих сільськогосподарських підприємств; *графічний* — для аналізу виробничо — господарської діяльності сільськогосподарських підприємств; *порівняння* — для зіставлення фактичних даних звітного та попередніх років; *системного аналізу* — для обґрунтування пропозицій щодо методики визначення показників ефективності використання оборотних засобів; *спостереження, узагальнення* — в процесі розробки остаточних висновків на основі отриманих результатів аналітичних досліджень.

Результати дослідження. Незважаючи на те, що оборотність прийнято вважати узагальноючим показником ефективності використання оборотних засобів, дискусії в економічній літературі дають підстави стверджувати, що

серед наукових і практичних працівників не має єдиної думки стосовно його визначення та застосування сільськогосподарськими підприємствами. Проте у теоретичному плані при дослідженні проблеми управління оборотними засобами сільського господарства є певні досягнення, разом з тим, ряд методологічних питань ще досі не вирішені. В основному це стосується методики визначення тривалості одного обороту та середньорічної вартості оборотних засобів. Слід відмітити, що тривалість одного обороту є важливою характеристикою операційного циклу, що істотно впливає на обсяг, структуру та ефективність використання оборотних засобів. Тривалість одного обороту оборотних засобів охоплює кількість днів, упродовж яких вони здійснюють один оборот послідовно проходячи всі фази [7, с. 14].

Економічна ефективність оборотних засобів оцінюється за допомогою таких основних взаємопов'язаних показників: коефіцієнта оборотності, і тривалістю одного обороту [8, с. 18].

Вихідною базою для обчислення цих величин служить річний оборот і середньорічна наявність оборотних засобів.

Розбіжності в тривалості обороту оборотних засобів виникають в результаті неоднакового підходу до визначення середньорічної наявності оборотних засобів. З цього приводу також існують різні точки зору.

Прихильником визначення середньорічної вартості оборотних засобів, виходячи з їх величини на кінець року є Ротштейн Л.А. З такою позицією важко погодитися. Оборотні засоби є динамічною категорією і піддаються щоденній зміні. Залишок на кінець року не дає уяви про загальну масу оборотних засобів, особливо для сільськогосподарських підприємств [5].

В силу специфічних причин сільськогосподарські підприємства формують на кінець року значні суми оборотних засобів у виді страхових запасів кормів, посадкового матеріалу, а в останні роки і палива та мастильних матеріалів, оскільки в період проведення весняно — польових робіт спостерігається зростання на них цін. Використання вище вказаного методу не дає вірної уяви про дійсну тривалість обороту [4]. Так, відхилення в бік уповільнення, розраховані за цим варіантом становлять за 2004–2010 рр. від 17 до 56 днів (табл. 1). Стосовно грошових коштів, що зберігаються на поточних рахунках в банках, то їх не слід брати до уваги при розрахунку показників оборотності оборотних засобів, оскільки вони зберігаються в установах банку і не приймають участь в господарському обороті підприємства.

Зменшення середньорічного залишку оборотних засобів на суму грошових ресурсів на рахунках в банку дає більш правильне уявлення про дійсну тривалість кругообігу оборотних засобів. Нами розраховані показники оборотності оборотних засобів за різними варіантами (табл. 1.) свідчать, що в результаті виключення із середньорічного залишку оборотних засобів грошових коштів, що зберігаються на рахунках в банку, дає більш вірне уявлення про дійсну тривалість кругообігу. Відхилення в сторону прискорення обороту за 2004–2010 роки сільськогосподарськими підприємствами області

склали від 2 до 10 днів, враховуючи той факт, що сільськогосподарські підприємства в цей період в силу різних причин не акумулювали вільні грошові кошти на рахунках в банку. Як правило, вільні кошти трансформувалися в виробничі запаси та незавершене виробництво.

1. Показники оборотності оборотних засобів, обчислених різними методами (за матеріалами сільськогосподарських підприємств Черкаської області)

Показники	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010р.
Тривалість одного обороту в днях, обчислений за:							
середньорічним залишком оборотних засобів методом середньої хронологічної (варіант 1)	301	297	352	293	268	281	283
фактичними залишками оборотних засобів на кінець року (варіант 2)	318	325	374	311	310	337	315
середньорічними залишками оборотних засобів без грошових коштів в банку (варіант 3)	298	295	348	287	262	285	273
В порівнянні з 1 варіантом							
Уповільнення (+) варіант 2	17	28	22	18	42	56	32
Прискорення (-) варіант 3	-3	-2	-4	-6	-6	-4	-10

Без виключення залишку грошових коштів неможливо співставити оборотність оборотних засобів у високорентабельних та збиткових підприємств. У перших цей показник за рівних умов завжди буде гіршим за низькорентабельні. Наприклад, в СВК „Зоря” Христинівського району в 2010 році оборотність оборотних засобів з врахуванням наявності грошових коштів на поточних рахунках в банку в середньому за рік в сумі 219,5 тис. грн. склала 319 дні, а у СВК „Лан” цього ж району — 276 дні (вільний залишок грошових коштів на поточних рахунках в банку склав 2,8 тис. грн. Як свідчить аналіз СВК „Зоря” фінансово стабільне сільськогосподарське підприємство, що впроваджує у виробництво більш прогресивні форми організації виробництва, чистий прибуток якого у 2010 році склав 808,4 тис. грн., а рентабельність — 35,2%. В той же час у СВК „Лан” у 2010 році збиток склав 381,4 тис. грн., а рівень збитковості — 38,2%. Якщо виключити грошові кошти, що зберігаються на поточних рахунках в банку цих підприємств оборотність оборотних засобів складе відповідно 234 і 292 дні.

Приведений вище порівняльний аналіз різних методів визначення середньорічної наявності оборотних засобів дає можливість рекомендувати для

обчислення показників ефективності використання оборотних засобів сільськогосподарськими підприємствами формулу [2]:

$$C_{об.} = S C_{об.1-г.к.} + C_{об.2-г.к.} + S C_{об.н-г.к.}, \quad (1)$$

де $C_{об.1-г.к.}$, $C_{об.2-г.к.}$, ..., $C_{об.н-г.к.}$ — залишки оборотних засобів на кінець кожного місяця за мінусом коштів на поточних рахунках у банку; n — число місяців у періоді.

Для обчислення коефіцієнту оборотності оборотних засобів слід користуватися формулою:

$$K_{об.} = \frac{P_{об.}}{C_{об.}}, \quad (2)$$

де $K_{об.}$ — коефіцієнт оборотності;

$P_{об.}$ — річний оборот;

$C_{об.}$ — середньорічні залишки оборотних засобів;

Динаміка оборотності оборотних засобів сільськогосподарських підприємств Черкаської області, обчислених за річною сумою обороту із реалізації та середньорічними залишками оборотних засобів без врахування коштів, що зберігаються на поточних рахунках за 2004–2010 рр. приведена в таблиці 2.

Дані таблиці свідчать, що в цілому в сільськогосподарських підприємствах області спостерігається прискорення оборотності обороту оборотних засобів. Якщо тривалість їх обороту в 2004 році склала 298 днів, в 2010 році 273 днів або на 25 днів менше відповідно 2004 року.

Значний вплив на оборотність оборотних засобів має обсяг реалізованої продукції, її структура, якість, канали і терміни реалізації, а також рівень цін.

Всі ці фактори безпосередньо впливають і на оборотність оборотних засобів. Аналіз складу грошової виручки від реалізації продукції і послуг свідчить, що її зростання в 2010 році порівняно з 2004 роком склало 27,9%. Такі структурні зрушення сприяли прискоренню оборотності оборотних засобів. Одночасно з розвитком тваринницької галузі, починаючи з 2006 року по підприємствах відмічається уповільнення оборотності оборотних засобів. Для розвитку тваринницької галузі, зокрема формування стада тварин, підприємства отримували значні суми позик. Найбільшу суму позик на ці цілі отримали сільськогосподарські підприємства Черкаського та Смілянського районів частка кредитів по яких відповідно склала 56,3 і 18,9% від загального розміру запозичень сільськогосподарських підприємств області.

2. Ефективність використання оборотних засобів сільськогосподарським підприємствами Черкаської області

Райони	2004		2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.	
	Коефіцієнт оборотності	Тривалість одного обороту	Коефіцієнт оборотності	Тривалість одного обороту	Коефіцієнт оборотності	Тривалість одного обороту	Коефіцієнт оборотності	Тривалість одного обороту	Коефіцієнт оборотності	Тривалість одного обороту	Коефіцієнт оборотності	Тривалість одного обороту	Коефіцієнт оборотності	Тривалість одного обороту
Черкаський	1,26	286	1,19	303	1,03	350	1,04	346	1,03	349	1,07	336	1,37	262
Золотоніський	1,10	327	1,26	286	1,20	300	1,18	305	1,31	275	1,18	305	1,10	327
Смілянський	1,11	324	1,04	346	1,35	266	1,01	356	1,26	286	1,13	319	1,23	293
Уманський	1,15	313	1,16	310	1,09	330	1,03	348	1,23	293	1,16	310	1,56	231
Городищенський	1,25	288	1,25	288	1,11	324	0,87	414	1,17	308	1,17	308	1,48	243
Драбівський	0,94	383	1,11	324	0,89	404	1,15	313	0,90	399	1,25	288	1,14	315
Звенигородський	1,14	315	1,18	305	0,91	396	1,12	321	1,44	250	1,19	302	1,38	260
Кам'янський	1,34	269	1,24	290	1,22	295	1,19	303	1,54	234	1,13	319	1,48	243
Канівський	0,98	367	0,77	467	1,23	293	1,17	308	1,24	290	1,13	319	1,02	352
Катеринопільський	1,12	321	1,14	316	1,06	339	1,35	267	1,29	279	1,26	286	1,61	224
Корсунь-Шевченківський	1,03	349	1,06	340	1,03	349	0,80	450	1,21	298	1,21	298	1,20	300
Лисянський	1,22	295	1,14	315	1,13	318	0,83	434	1,21	298	1,32	272	1,54	233
Монастирищенський	1,09	330	1,06	340	0,92	391	1,08	333	1,42	254	1,29	279	1,45	248
Тальнівський	1,01	356	0,94	383	0,83	434	0,92	391	1,19	302	1,28	281	1,50	240
Христинівський	1,02	352	1,05	343	1,07	336	1,03	349	1,08	333	1,24	290	1,34	269
Чорнобаївський	1,18	305	1,04	346	1,01	356	1,14	315	1,18	305	1,08	333	1,35	267
Чигиринський	1,26	286	1,43	252	1,02	353	1,34	269	0,90	399	1,09	330	1,01	357
Шполянський	1,34	269	1,36	265	0,93	387	1,03	350	0,92	391	1,06	339	1,28	281
Жашківський	1,42	254	1,03	350	0,95	379	1,61	224	1,54	234	1,30	277	1,60	225
Маньківський	1,28	281	0,83	434	1,04	346	1,12	321	1,20	300	1,11	324	1,40	257
Всього	1,19	298	1,22	295	1,03	348	1,25	287	1,37	262	1,26	285	1,32	273

Із нарощуванням обсягів кредитів по Черкаському району зріс їх розмір в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь з 1003,8 грн. в 2005 році до 2822,1 грн. в 2010 році або відповідно у 3,7 і 5,5 разів порівняно з середньообласним показником. Вкладення коштів у тваринницьку галузь сприяло зростанню обсягів виробництва та реалізації продукції.

Проте, в зв'язку з тим, що виробничий цикл в тваринництві, особливо в м'ясному скотарстві більш тривалий, це в певній мірі вплинуло на показники оборотності оборотних засобів.

Так, підприємства Черкаського району почали інтенсивно авансувати оборотні засоби в тваринницьку галузь, починаючи з 2004 року. Тривалість одного обороту оборотних засобів у 2004 р. по підприємствах Черкаського району складала 286 днів. В наступні роки відмічається уповільнення обороту оборотних засобів, зокрема в 2005 р. на 17, в 2006 р. на 64, а в 2010 р. на 50 днів відповідно до 2004 року. і на 51 день більше до середньообласного показника за 2010 рік.

Співставлення приведених показників оборотності по сільськогосподарських підприємствах області свідчить, про зміну швидкості їх обертання як в сторону прискорення, так і уповільнення. На зміну цього показника істотний вплив має як зростання річного обороту, так і зміни середньорічної наявності оборотних засобів.

Аналіз свідчить, що в підприємств в яких встановлено факт уповільнення оборотних засобів, темпи росту їх середньорічних залишків перевищували темпи росту виробничих витрат.

Одною із головних причин невідповідності темпів зростання середньорічних залишків оборотних засобів і виробничих витрат є накопичення на кінець року у великих розмірах виробничих запасів.

Таке накопичення спостерігається практично у всіх підприємствах, оскільки відсутність науково обгрунтованого нормування, а звідси і оперативного контролю за їх станом, штучне зростання цін на основні види виробничих запасів у період проведення весняних робіт, призводить до більш швидких темпів зростання виробничих запасів порівняно з виробничими витратами.

В 2010р. середньорічна вартість виробничих запасів авансованих у виробництво порівняно з 2004 р. зросла на 187122,0 тис. грн. або на 38,3% Зростання середньорічної вартості оборотних засобів залежить як від росту цін на основні їх види, так і необгрунтованого накопичення виробничих запасів на кінець року. Причиною такого явища є необгрунтоване зростання цін в періоди нарощування виробничих витрат, пов'язаних з проведенням весняно-польових робіт і робіт в осінній період. Тому підприємства, як правило, накопичують певні види матеріальних цінностей. Це результат відсутності державної підтримки підприємств аграрного сектору економіки, поглиблення диспаритету цін на сільськогосподарську та промислову продукцію. Значний вплив на розмір оборотних засобів має відсутність науково — обгрунтованого нормування оборотних засобів в сільськогосподарських підприємствах. Це негативно відбивається і на їх оборотності. Запровадження наукового обгрунтованого нормування оборотних засобів підприємствами сприятиме підвищенню ефективності їх використання, оскільки підприємства формуватимуть їх лише в науково — обгрунтованих розмірах, що значно прискорить їх обертання.

Висновки. Зіставляючи різні точки зору відповідно методології обчислення середньорічного залишку оборотних засобів, ми дійшли висновку, що в ринкових умовах при обчисленні середньорічних залишків оборотних засобів при визначенні показників ефективності їх використання слід їх залишки зменшувати на суму коштів, що зберігаються на поточних рахунках в банку.

Проведений аналіз свідчить, що в підприємств в яких встановлено факт уповільнення оборотних засобів, темпи росту їх середньорічних залишків перевищували темпи росту виробничих витрат. Одною із головних причин невідповідності темпів зростання середньорічних залишків оборотних засобів і виробничих витрат є накопичення на кінець року у великих розмірах виробничих запасів. Таке накопичення спостерігається практично у всіх підприємствах, оскільки відсутність науково обґрунтованого нормування, а звідси і оперативного контролю за їх станом, штучне зростання цін на основні види виробничих запасів у період проведення весняних робіт, призводить до більш швидких темпів зростання виробничих запасів порівняно з виробничими витратами.

З'ясовано, що значний вплив на розмір оборотних засобів має відсутність науково — обґрунтованого нормування оборотних засобів в сільськогосподарських підприємствах. Це негативно відбивається і на їх оборотності. Запровадження наукового обґрунтованого нормування оборотних засобів підприємствами сприятиме підвищенню ефективності їх використання, оскільки підприємства формуватимуть їх лише в науково — обґрунтованих розмірах, що значно прискорить їх обертання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В.Г. Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. — 2004. — №5. — С. 52–63.
2. Гришова І.Ю. Методичні аспекти формування системи показників ефективності використання оборотних засобів молокопереробних підприємств. Ринкова трансформація економіки: стан проблеми, перспективи / І.Ю. Гришова // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів, майстрів та аспірантів: У двох томах. — Т.2. — К.: ІАЕ УААН, 2003. — С.203–205.
3. Демьяненко Н.Я. Повышение отдачи оборотных средств колхозов. — К.: Урожай, 1988. — 112 с.
4. Драгун Л.М. Удосконалення аналізу ефективності використання обігових коштів підприємства / Л.М. Драгун, В.Ф. Левченко, О.Л. Бондаренко // Фінанси України. — 1998. — №12. — С. 12–20.
5. Зайцева І. П. Узагальнення існуючих підходів до визначення ефективності використання оборотних коштів на підприємстві // Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія: Економіка. — 2004. Випуск 6. — С.166–167.

6. Золтарев А. Эффективное использование оборотных средств / А. Золтарев, И. Волик // Экономика Украины. — 1998. — №7. — С. 12–16.
7. Ковбасюк М.Р. Анализ эффективности использования оборотных средств предприятий / М.Р. Ковбасюк // Бухгалтерский учет. — 1987. — №9. — С. 14–18.
8. Філімоненков О.С. Про сутність оборотних засобів та показники ефективності їх використання на підприємствах / О.С. Філімоненков // Вісник Житомирського інженерно-технологічного інституту. — 1997. — № 5. — С. 241–244.

Одержано 16.09.11

Значительное влияние на размер оборотных средств имеет отсутствие научно — обоснованного нормирования оборотных средств в сельскохозяйственных предприятиях. Это негативно отражается и на их оборотности. Ввод научного обоснованного нормирования оборотных средств предприятиями будет способствовать повышению эффективности их использования, поскольку предприятия будут формировать их лишь в научно — обоснованных размерах, что значительно ускорит их возвращение.

Ключевые слова: *эффективность, оборотные средства, показатель, годовой оборот, среднегодовой остаток оборотных средств.*

The lack of science-based regulation for circulating assets at agricultural enterprises has a considerable influence on the amount of circulating assets. It negatively influences their circulation. The introduction of science-based regulation for circulating assets by enterprises will facilitate their efficient application, because enterprises will form them only in science-based amounts, which will accelerate their rotation considerably.

Key words: *efficiency, circulating assets, index, annual turnover, average annual surplus of circulating assets.*

УДК: 338.439:338.439.63:637.1:637.5

РІВЕНЬ ВИРОБНИЦТВА ТА СПОЖИВАННЯ ПРОДУКЦІЇ СКОТАРСТВА У ЧЕРКАСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Н.О. БЛЕНДА

Визначено стан та тенденції виробництва продукції скотарства у Черкаській області та частку сільськогосподарських підприємств у валовому виробництві. Розглянуто основні фактори, що впливають на рівень споживання яловичини та молока.

Виробництво продукції скотарства завжди було і залишається одним з основних напрямків вирішення продовольчої проблеми. Внаслідок кризи в